

15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İstanbul’unda Devşirme Malzeme Kullanımı

Mehmet Fatih YAVUZ*

Özet

Osmanlılar, erken dönemlerden itibaren harabe halindeki Yunan, Roma ve Bizans yapılarındaki kullanılabilir malzemeleri, çoğu zaman ekonomik, bazen sembolik, bazen de estetik nedenlerle kullanmışlardır. Bu çalışmada Osmanlı belgeleri ve Batılı seyyahların raporlarına dayanarak 15 ve 16. yüzyıllarda İstanbul’da kullanılan devşirme malzemeler ve nereden geldikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Devşirme malzeme, Osmanlı mimarisi, Batılı seyyahlar, Topkapı Sarayı, Süleymaniye Külliyesi.

The Use of Spolia in Istanbul in the 15th and 16th Centuries

Abstract

Since they emerged as a power in western Asia Minor, the Ottomans used spolia in their buildings as their new homeland was full of the ruins of the ancient civilizations as well as Byzantine civilization. The Ottomans mostly used the spolia for practical reasons. They sometimes used spolia to give subtle messages. they also used certain spolia such as porphyry and other valuable stones to beautify their buildings. This study deals with the ancient spolia used in Istanbul during the 15th and 16th centuries, focusing on the origins of the spolia using Ottoman documents and the reports of the Western visitors.

Key words: Spolia, Ottoman architecture, Western travellers, Topkapı Palace, Süleymaniye.

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Bölümü, fatihyavuz@comu.edu.tr

Antikçağlardan günümüze bütün toplular, geçmiş uygarlıklardan geriye kalan veya geçmiş dönemlerde inşa edilen yapıları ağırlıklı olarak pragmatik ve estetik, kısmen de sembolik nedenlerle bir nevi taş ocağı olarak kullanarak binalar veya anıtlar inşa etmişlerdir.¹ Eskiçağlarda Yunanlar, Romalılar; Orta çağlarda Bizanslılar, Avrupa’da Karolanjlar, Venedikliler, Anadolu’da Selçuklular yoğun bir şekilde devşirme malzeme kullanmışlardır.²

Osmanlıların devşirme malzeme ile ilgili tutumu ve devşirme malzeme temini

Osmanlılar, erken dönemlerden itibaren harabe halindeki Yunan, Roma ve Bizans yapılarındaki kullanılabilecek malzemeleri, çoğu zaman ekonomik, bazen sembolik, bazen de estetik nedenlerle kullanmışlardır.³ Bursa’nın 1326 yılında fethedilmesinden sonra kentte inşa edilen camiler, hamamlar ve diğer yapılarda yoğun bir şekilde devşirme malzeme kullanılmıştır.⁴ Aynı durum Osmanlıların diğer bir önemli kenti Manisa için de geçerlidir.⁵ Kuzeybatı Anadolu’da Assos’taki Hüdavendigar Cami de neredeyse tamamen devşirme malzemelerden inşa edilen bir yapıdır.⁶ Erken dönem Osmanlı yapılarında

1 Devşirme malzeme çalışmalarında son yıllarda büyük bir artış olmuş ve bu konuyla ilgili sayısız kitap ve makale kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Godfrey Goodwin, “The Reuse of Marble in the Eastern Mediterranean in Medieval Times”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1 (1977), s.17-18; Dale Kinney, “Rape or Restitution of the Past? Interpreting Spolia”, ed. Susan Clare Scott, *The Art of Interpreting*, The Pennsylvania State University Press, University Park 1995, s.53-67; Michael Greenhalgh, *Marble Past, Monumental Present: Building with Antiquities in the Mediaeval Mediterranean*, Brill, Leiden 2009; Michael Greenhalgh, *Constantinople to Córdoba: Dismantling Ancient Architecture in the East, North Africa and Islamic Spain*, Brill, Leiden 2012; Michael Greenhalgh, *From the Romans to the Railways: The Fate of Antiquities in Asia Minor*, Brill, Leiden 2013. Suzan Yalman ve Ivana Jevtic (ed.), *Devşirme Malzemenin Yeniden Doğuşu*, ANAMED, İstanbul, 2018.

2 Bizanslılar: Robert Ousterhout, *Master Builders of Byzantium*, Princeton University Press, Princeton, 1999, bölüm 5; Jean-Pierre Sodini, “Marble and Stoneworking in Byzantium, 7th to 15th Centuries”, ed. Angeliki E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 2002, s. 129-146. Karolanjlar: Deborah Maukopf Deliyannis, *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s.297-298. Venedikliler: Goodwin, “The Reuse of Marble in the Eastern Mediterranean in Medieval Times”, s.17-18. Selçuklular: Scott Redford, “The Seljuqs of Rum and the Antique,” *Muqarnas* 10, 1993, s.148-156; Goodwin, “The Reuse of Marble in the Eastern Mediterranean in Medieval Times”, s.17-30.

3 Osmanlı topraklarını ziyaret eden bazı batılı seyyahlar, oryantalist bir bakış açısıyla devşirme malzeme kullanımını bahane ederek Osmanlıları barbar bir toplum olarak betimlemişlerdir. Bu yaklaşımın belki de en tipik örneği 1544-1447 ve 1550 yıllarında yazma toplamak amacıyla İstanbul’da bulunan Fransız alim ve seyyah Pierre Gilles ya da Petrus Gyllius’un eserlerinde görülebilir. Gyllius (İstanbul’un Tarihi Eserleri, Çev. Erendiz Özbayoglu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 59), şunları söyler: “Barbar insanlar kentin o eski ve kuşkusuz destansı anıtlarını, kendi değersiz evlerini yapmak ya da kenti barbar yapılarla kaplamak için yıkıp yok ettiler ve eski temellerden çok az iz kaldı.”

4 Anconalı Cyriac, Kyzikos harabelerini 1431 yılında ziyaret ettiğinde, Hadrianus Tapınağı harabelerinin Bursa ve Mudanya’da inşa edilen camilere devşirme malzeme temini için yağmalandığını kaydeder: bkz. Bernard Ashmole, “Cyriac of Ancona and the Temple of Hadrian at Cyzicus”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 19, No. 3/4, 1956, s.181.

5 Greenhalgh, *Marble Past*, s.474-475.

6 Robert Ousterhout, “The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman architecture,”

Rum ustaları çalıştığından, geç Bizans çağına has devşirme malzemeleri ana süsleme olarak kullanılan yapı geleneği erken Osmanlı döneminde de devam etmiştir,⁷ elbette belli nüanslarla.⁸

Osmanlı Klasik çağında, devşirme malzemeler çoğu zaman ekonomik yani pratik amaçla kullanılmıştır.⁹ Osmanlı Devleti'nin önceki uygarlıklara ait yapılardan değerli taşları alarak kullanması, daha çok o taşların değeri veya kullanışlılığı ile ilgilidir. II. Bayezid'in hamamında kullandığı Theodosius Sütunu'na ait devşirme malzemeler, 20. yüzyılın ilk yarısında yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılana kadar saklı kalmıştır. Mahmut Paşa'nın sonradan kendi adını taşıyacak semtte bir kilisenin yerine inşa ettiği camide (Mahmut Paşa Cami, 1462-1463), görünmeyecek bir şekilde kullanılan devşirme malzeme ancak bir restorasyon sonucu gün ışığına çıkarılmıştır.¹⁰ Aynı şekilde Sokollu Mehmet Paşa'nın Kadırga'da inşa ettiği caminin kitabesinde, camiye yıktığı bir kilisenin yerine yaptırdığının altını çizer ve bu eylemi gaza terminoloji ile "fetih" olarak niteler. Buna rağmen, bu kiliseye ait devşirme malzemeler kullanılırken gizlenmiş ve 1930'larda yapılan bir restorasyon çalışmasına kadar gizli kalmıştır.¹¹ Bu örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlılar klasik dönemde devşirme malzemeyi ağırlıklı olarak pragmatik (yani kullanılabilir her türlü malzemeyi değerlendirme) ve ekonomik amaçlarla kullanmıştır.¹²

Yavuz'un Kahire'den, Kanuni'nin de imparatorluğun farklı bölgelerinden renkli ve değerli mermer getirmeleri, inşa edecekleri ya da ettikleri yapıları güzelleştirmek ve süslemek amacını gütmektedir.¹³ Bu tip değerli renkli taşlar ya da mermerler, selâtin camilerinde (mesela Süleymaniye) ya da saray ve köşklere kullanılmak üzere seçilmekteydi.¹⁴

Bazen, devşirme malzemeler dikkati çekecek şekilde adeta mesaj vermek için

Gesta 43.2, 2004, s.168.

7 Robert Ousterhout, "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture", Muqarnas, 12, 1995, s.48-62; Ousterhout, "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman Architecture," s.168.

8 Zeynep Yürekli, "Osmanlı Mimarisinde Aleni Devşirme Malzeme: Gazilerin Alamet-i Farikası", Serpil Bağcı ve Zeynep Yasa Yaman (ed.), Tradition, Identity, Synthesis: Cultural Crossings and Art – in Honor of Günsel Renda / Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat – Günsel Renda'ya Armağan Ankara 2011, s.274.

9 Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.30; Greenhalgh, Marble Past, s.482. Krş. Zeynep Yürekli, Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age, Ashgate, Surrey, 2012, s. 140-141.

10 Yürekli, "Osmanlı Mimarisinde Aleni Devşirme Malzeme: Gazilerin Alamet-i Farikası", s.280.

11 A.g.e., s. 280.

12 Hatta Topkapı Sarayı'nın bahçesine yerde yatan ve devşirme malzeme olarak kullanılabilir bir dikilitaşın İstanbul'da bulunan Venedikli bir asilzadeye satıldığı söylenmektedir. Bu hususta bkz. Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, s.73-74.

13 Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.30.

14 Gülrü Necipoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür, (çev. Gül Çağalı Güven), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 133.

kullanılmışlardır. Sözelimi Mihaloğulları tarafından 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başlarında yeniden inşa edilen Seyyid Battal Gazi Külliyesi'nde kilise ve manastırlardan alınan çok sayıda devşirme malzeme *aleni* bir şekilde kullanılarak, İslam'ın Hristiyanlığa galebe geldiği mesajı verilir.¹⁵ Benzer şekilde, Yavuz'un Mısır seferinde ele geçen renkli mermer panolar ve sütunlar, İstanbul'da inşa ettiği yapılarda zafer alameti olarak kullanılmıştır.¹⁶ Bazen de devşirme malzeme kullanımı, yeni fethedilen toprakların geçmişi sahiplenme ve dolayısıyla Osmanlıların Roma/Bizans'ın varisi olma iddiasıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁷ Nihayet de bazen az bulunan renkli mermer devşirme malzemeler, görenleri etkileyecek biçimde kullanılmıştır. Mesela Süleymaniye'deki büyük renkli sütunlar, Kanuni'nin gücünü sembolize eden yapı unsurlarıydı.¹⁸ Kanuni, geçmişte ancak Hz. Süleyman'ın, Justinianus'un başardığı gibi, taşınması neredeyse imkânsız olan sütunları inşa edeceği yapı için uzaklardan getirterek gücünü ve kudretini ortaya koymuştur.¹⁹ Bu bağlamda Süleymaniye külliyesi ve cami, görkemli devşirme malzemeleriyle Sultan'ın gücünü gösteren "taşın bir retorik"tir.

Osmanlılar devşirme malzeme temininde ayakta duran ve kullanılmakta olan yapıları genelde tahrip etmemiş, yıkılmak üzere olan veya harabe halinde terk edilmiş yapılardaki kullanılabilir mermer ve taşları değerlendirmişlerdir.²⁰ Bununla beraber çok sık olmasa da, ihtiyaç duyulduğunda kullanımda olan yapılardan devşirme malzeme temin edildiği de bilinmektedir. Bazen devlet, gerektiğinde parasını ödedikten sonra gerekli tedbirleri alarak ve ardından tadilatlarla bulunarak, dini veya seküler *herhangi* sağlam bir yapıdan değerli renkli taşları almıştır.²¹ 1550'lerde Hagia Eirene'den (İçerü Cebehane) sökülen 26 sütun, bilinmeyen bir Osmanlı yapısında; Pantokrator kilisesinden (Zeyrek İmaret) sökülen değerli sütunlar ise Topkapı Sarayı'nda inşa edilen bir köşkte kullanılmıştır.²² İşin ilginç yanı bazen de halen kullanımda olan dini veya seküler Osmanlı

15 Bu hususta bkz. Yürekli, "Osmanlı Mimarisinde Aleni Devşirme Malzeme", s. 273-282; Yürekli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire*, s.140.

16 Gülru Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.278. "Her iki projede de 1517'de Memluk Sultanlığının ortadan kaldırıldığı Mısır seferinde ele geçen renkli mermer panolar ve sütunlar zafer simgesi olarak kullanılmıştır." Krş. Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Remarques sur l'exploitation du marbre à l'époque ottomane", ed. A. Temimi, *Mélanges Professeur Robert Mantran, Centre d'études et de recherches ottomanes, morisques, de documentation et d'Information*, Zaghuan 1988, s.32.

17 Greenhalgh, *Marble Past*, s.476. Krş. Ousterhout, "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture", s.55; Ousterhout, "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman architecture," s.167.

18 Krş. Sai Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân* 9b.

19 Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.30. Gülru Necipoğlu Kafadar, "The Süleymaniye Complex in Istanbul: An Interpretation", *Muğarnas*, 3, 1985, s.102-103.

20 Krş. Nicolas Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adasi (Proconnèse) à l'époque ottomane," *Turcica. Revue des études turques. Peoples, langues, cultures, états* 32 2000, s.314; Greenhalgh, *Marble Past*, s.476.

21 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret İnaatı (1550-1557) I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 347-348; Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.27; Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adasi (Proconnèse) à l'époque ottomane," s.318.

22 Hagia Eirene: Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret İnaatı (1550-1557)*, cilt 1, s.348; cilt 2, s.24, (no.46). Pantokrator Kilisesi: Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret İnaatı (1550-1557)*, cilt 2, s.26 (no.50). Ayrıca

yapılarından da değerli taşlar sökülmiş ve yeni inşaatlarda kullanılmıştır.²³ Bazen de belli bir bölge ya da şehir fethedildikten sonra oradaki değerli sütunlar ve mermerler İstanbul'a gönderilmiştir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethinden sonra kullanımda olan yapıları tahrip ederek renkli mermer panoları ve sütunları yerlerinden söktürmüş ve el koymuştur.²⁴

İstanbul'un fethedilmesinin ardından kentin yeniden imarı sürecinde, başta kentteki harabe halindeki yapılardan elde ettikleri mermer ve diğer değerli taşları değerlendirmişlerdir. Osmanlı mimarları gerekli mermer malzemenin temini için araştırmalar yapmış ve devşirme mermer temini için ülkenin dört bir tarafına gerekli talimatlar gönderilmiştir.²⁵ Mesela talimatlardan birinde gerekli malzemenin temininde dikkat edilecek hususlar şöyle sıralanmıştır:²⁶

Vilayet-i Anadolı beglerbegine ve beglerine ve kâdılarına hükm ki, hâliyâ mahrûse-i İstanbulda binâ olınan imâret-i âmiremün haremüne ve sâir mühimmâtına lâzım olan direkler için hâşşa mimârlardan Hâcî Hüseyin irsâl olunup, buyurdum ki: Her kañkınızın taht-ı adâletine irişdüğde, yoklayup kendi nefsinüz ile bulunan mermerlerün üzerine varup, kıyâsı râst olup, mezbûr yaradur diyü nişân itdükde, binâda mı, binâdan hâriç midür, binâda olan yıkıldukda ne miğdâr harç ile olur ve iskele yakın midur ve iskeleye varınca kaç akçe maşraf olur ve iskelede iskele lâzım midur, yok ise iskele var midur, iskele lâzım olursa maşrafi ne ile olur, cümle ahvâlin mufaşşal yazup, iki arz idesin, birin mimâr Hüseyine teslim idesin ve birin binâ eminine yarar adamınız ile irsâl idesin, zıkr olan huşûşlar ehemmi-i mühimmâttandır; daķıķa fevt itmeyesün ve arz irsâl olındukda, bulunan mermerlerün birer pâre numûnesin bile gönderesin.

Öte yandan Ülkenin dört bir tarafındaki idareciler de harabelerde veya metruk yerlerde yapılarda kullanılabilecek durumda mermer bulduklarında merkezi bu durumdan haberdar etmişlerdir.²⁷ Arşiv belgelerinin gösterdiği gibi, Osmanlılar eski harabelerdeki kullanılabilecek mermer ve taşları bir nevi ekonomik yerüstü zenginliği olarak görmüş ve topraklarındaki antik yapılardaki değerli, renkli mermerleri nerede bulunursa bulunsun el koymak hakkını kendinde görmüş ve sahiplenmiştir.²⁸ Nitekim 1577 yılında Eğriboz

Pantepoptes, loannes in Trullo Kiliseleri'nde, Bodrum Camisi'nde ve Kilise Camisi'nde de sütunların sökülmiş yerlerine örgü ayaklar dikilmiştir. Bu hususta ek kaynakça ile birlikte bkz. Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.27, s.31, dn.42.

23 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.348; Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 2, s.25 (no.48).

24 Bkz. Aşağıda dn.75.

25 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 2, s.12 (no.13), s.12 (no.14), s.19 (no.32), s.19 (no.33), s. 21-22 (no.40), s. 22 (no.41), s.23 (no.42), s.29 (no.61).

26 TKS, K.888, fol. 315b: Şu eserde: Gülru Necipoğlu, Sinan Çağı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür, (çev. Gül Çağalı Güven), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.212.

27 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 2, s.19 (no.34), s.24-25 (no.47), s.28 (no.57), s.28 (no.58), (no.95). Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adasi", s.317.

28 Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adasi", s.318-319.

Beği'ne, Atina ve Livadya ve İstefe kadılarına gönderilen emirde şöyle denilmektedir:²⁹

“Südde-i se‘âdetime ‘arz-ı hâl sunulup taht-ı kazâñızda ba‘zı yontulmuş mermer direkler ve şomâki mermerler olub kefere tâ‘ifesi alup kiliseler yapub ve harbî kâfirlere ve sâ‘ire bey‘ eyledükleri i‘lâm olunmağın buyurdum ki: Vardıkda âniñ gibi direkleri ve şomâki mermerleri taht-ı kazâñızda münâsib olan maħallerde zabt idüb kefereye bey‘ ettirmeyesiz.”

Osmanlı belgelerinden ve modern araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul’a belli bir proje kapsamında – sözgelimi Süleymaniye Cami ve İmareti inşaati- gönderilen değerli devşirme taşların tamamı kullanılmamış ve Topkapı Sarayı arazisi içinde ve belki İstanbul içinde veya yakınlarında sonradan kullanılmak üzere depolanmıştır.³⁰ 1527-1529 masraf defterlerine göre, Kahire’den getirilen mermerler, Has Bahçe’deki mermer hazinesine konmuştur.³¹ 22 Ekim 1582 tarihli bir fermanla ise Bostancıbaşı’na, *mermer direkler ve mermerler her kimüñ evinde ve mülkinde bulunursa alub bāğçe-i ‘âmire hizmetindeinde zabt êdüb hıfz eylesesin*” emri verilmiştir.³²

Osmanlı topraklarında sayısız harabe olduğundan, 16. yüzyılda dahi ağırlıklı olarak devşirme malzeme kullanımı tercih edilmiştir.³³ Ancak Kanuni döneminde büyük inşaat projeleri nedeniyle devşirme malzeme yetersiz kalınca, özellikle Marmara Adası’ndaki mermer yatakları mermer kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁴

İstanbul’un imarı sürecinde devşirme malzeme kullanımı

İstanbul, Constantinopolis olarak kurulduğu andan itibaren çevre bölgelerdeki harabelerde veya kentlerde yer alan yapı malzemeleriyle büyümüş ya da imar edilmiştir.

29 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaati (1550-1557), cilt 2, s. 31 (no.69).

30 Rogers, “The State and the Arts in Ottoman Turkey, Part 1”, s. 78, 81. Vatin, “Notes sur l’exploitation du marbre et l’île de Marmara Adası”, s.317. Anlaşıldığı kadarıyla değerli mermer ve mermer sütunları Topkapı Sarayı’nda depolamak Fatih ile başlamıştır: bkz. aşağıda dn. 64.

31 BA, KK 7097, fol. 100 (mermerhâ ki’an Mışr amede, hazine-i mermer der bāğçe-i âmire (Mısır’dan gelen ve bahçe-i amiredeki mermer hazinesine konan mermerler]; MM 17884, fol. 55, “Mısır’dan gelen hassa mermerleri kayak kapısından adı geçen bahçeye çekmek” (keşiden-i mermerha-i haşşa ki’an Mışr amede ‘an bâb-ı kayak ‘ila bāğçe il-mezbûr). Bahsedilen belgeler şu eserden alıntılanmıştır: Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.127, dn.51.

32 Vatin, “Notes sur l’exploitation du marbre et l’île de Marmara Adası”, s.355. Topkapı Sarayı’nda bulunan antik eserler, bu koleksiyonun parçaları olmalıdır. Bkz. H. Tezcan, Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1989.

33 Vatin, “Notes sur l’exploitation du marbre et l’île de Marmara Adası”, s.316-317.

34 Tanyeli ve Tanyeli, “Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı”, s.23-25.; Goodwin, “The Reuse of Marble”, s.17-30; Jean-Louis Bacqué-Grammont, “Osmanlı Döneminde Mermer Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler”, X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, Ankara (V. Cilt), s.1928-1929; Bacqué-Grammont, “Remarques sur l’exploitation du marbre à l’époque ottomane”, s.31-34; Vatin, “Notes sur l’exploitation du marbre et l’île de Marmara Adası”, s.316-317.

Kentin banisi Constantinus, inşa ettiği anıtlarda ve yapılarda devşirme malzemeyi planlı ve yoğun olarak kullanan ilk imparator olarak bilinmektedir.³⁵ Her ne kadar Constantinopolis'in kuruluşunda devşirme malzemenin geldiği yerler ve yapılar hakkında fazla bilgi yoksa da, kaynaklar kentin inşasında imparatorluğun diğer kentlerinin aleyhinde çalışmalar yapıldığına işaret eder. Sözelimi, en erken dönemlerde, Hieronymos, Constantinopolis'in "neredeyse bütün kentlerin yağmalanmasıyla adandığını" kaydeder.³⁶ Libanius da Constantinopolis'i "başkalarının alın teriyle beslenen Trakya'daki kent" olarak betimler.³⁷ Zaten İstanbul'un 324-330 yılları arasında Constantinopolis olarak inşası sırasında Akdeniz Dünyasının birçok yerinden bronz, fildişi, mermer, porfir ve diğer değerli taşlardan kesilmiş heykeller ve diğer önemli eserler kente getirilmiş ve önemli meydanlarda, caddelerde ve yapılarda dikilmiştir.³⁸ Constantinopolis, başkent olarak kurulduğu 324 yılından itibaren özellikle de yakınlarındaki ve denize kıyısı olan kentleri kaynak olarak ya da adeta bir taş ocağı olarak kullanmıştır. Erken dönemlerde kentte devşirme malzemenin kullanıldığına işaret eden semt isimleri ya da bina isimleri vardı.³⁹ Sözelimi Cerrahpaşa civarındaki revaklar, Troas revakları olarak adlandırılmaktaydı. Yine Haliç kıyısında yer alan bir *horreum* yani Tahıl ya da Gıda Deposu da *Horrea Troadensis* olarak bilinmekteydi. Diğer bir deyişle buradaki yapılar, Troas bölgesinden getirilen taş ve mermerlerden inşa edilmişti. Antikçağın en ünlü yerleşim yerlerinden biri olan Aleksandria Troas hem Roma döneminde hem de Osmanlılar tarafından adeta bir taş ocağı olarak kullanılmıştır.⁴⁰ Hiç şüphesiz Konstantinopolis'in inşa sürecinde kaynakların belirtmediği diğer yerlerden de mermer sütunlar, döşemeler diğer parçalar kentte kullanılmıştır.⁴¹ Justinianus da Ayasofya'nın inşasında imparatorluğun çeşitli yerlerinden çok sayıda mermer sütun ve değerli taşlar getirmiştir.⁴²

35 B. L. Wohl, "Constantine's use of spolia", ed. J. Fleischer, J. Lund and M. Nielson, *Late Antiquity: Art in Context, Hyperboreum & Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2001*, s.85-116; Brenda Longfellow, *Roman Imperialism and Civic Patronage: Form, Meaning, and Ideology in Monumental Fountain Complexes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s.196.

36 Hieronymos, *Chronicon 232, MS 330* (Malcolm Drew Donalson, *A Translation of Jerome's Chronicon With Historical Commentary*, Mellen University Press, Lewiston, 1996, s.40).

37 Libanius, *Orationes 1.279* (A. F. Norman, *Libanius' Autobiography* (Oration 1): The Greek Text, Edited with Introduction, Translation and Notes, Oxford University Press, London, New York and Toronto 1965, s.143).

38 Geç antik dönem İstanbul yapıları ve heykelleri için bkz. Sarah Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

39 Bizans'ta devşirme malzeme kullanımı için bkz. Sodini 2002.

40 Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre", s.334vd.

41 Mermer ve değerli taşların yanında, inşa edilen yapılarda kullanılabilir her türlü devşirme malzeme Constantinopolis'e getirilmiştir. Mesela kaynaklar, Constantinus Forumu'ndaki senato binasının kapılarının antik dünyanın yedi harikasından biri olan Efes'teki Artemis tapınağından getirildiğini kaydeder: Liz James, Ioannis Vassis et. al. (haz.), *Constantine of Rhodes, on Constantinople and the Church of the Holy Apostles*, Ashgate, Farnham 2012, s.26-29.

42 Claudia Barsanti ve Alessandra Guiglia, "Justinianos'tan (Jüstinyen'den) Osmanlı Dönemine Konstantinopolis'teki Ayasofya'da Devşirme Malzeme (Spolia): Çok Katmanlı Yeniden Kullanım Olgusu", *Devşirme Malzemenin Yeniden Doğuşu*, 2018, İstanbul, s.103-130.

İnalcık'ın deyimiyle “ölü bir imparatorluğun, ölü merkezi”⁴³ halindeki Constantinopolis ele geçirildiğinde eski görkeminden geriye pek fazla bir şey kalmamıştı. Ancak kısmen ayakta duran harabeler (mesela Hipodrom) nedeniyle, kent adeta bir mermer ya da taşocağı görünümündeydi.⁴⁴



RESİM 1. Pieter Coecke van Aelst (1533): Kanuni Sultan Süleyman'ın Cuma Alayı ile Hipodrom Harabelerinin önünden geçişi. Arka planda kentin önemli anıtlarıyla beraber resimlenen hipodromdaki mermer koltuklar ve sütunlar

Osmanlılar İstanbul'u fethettikten sonra var olan bazı kiliseleri camiye çevirmiş, harabe halinde olanları da yıkarak kullanılabilir malzemeleri devşirme malzeme olarak başka yapılarda kullanmış ve böylece kent mimari açıdan hızla İslam karakterini kazanmıştır.⁴⁵ Başlarda İstanbul ve yakın çevresinde, özellikle de deniz ulaşımının kolay olduğu bölgelerde (Marmara Kıyıları, Troas yani Biga Yarımadası) yer alan eski kentlerin veya harabelerin içindeki kullanılabilir malzemeler, özellikle de mermer İstanbul'a taşınmış ve hâlihazırda inşası süren önemli yapılar varsa orada kullanılmış ya da özellikle de en iyi parçalar padişahların ya da paşaların inşaat projelerinde kullanılmak üzere depolanmıştır.⁴⁶

Kentin imarı çerçevesinde özellikle de Kanuni döneminden itibaren yoğun inşa faaliyetleri nedeniyle devşirme malzemeler sadece İstanbul ve yakın çevresinden

43 Halil İnalcık, “The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, *Dumbarton Oaks Papers* 23/24, 1969/1970, s.229.

44 Goodwin, “The Reuse of Marble”, s.17; Ousterhout, *Master Builders of Byzantium*, s.107.

45 Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*, Pennsylvania State University Press, University Park 2010. Ayrıca bkz. Maurice Cerasi, “Da Costantinopoli a Istanbul: I secoli XV–XVII,” ed. Leonardo Benevolo, *Metamorfosi della città*, Milan 1995, s.75-148; fig. 31-38. Kentin Constantinopolis'ten İstanbul'a dönüşümü için bkz. Halil İnalcık, “The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24 (1969/1970), s.229-249; Vittorio Francetti Pardo, “Costantinopoli: la trasformazione di Bisanzio nella capitale imperiale,” ed. Leonardo Benevolo, *Metamorfosi della città*, Milan 1995, s.3-72.

46 Vatin, “Notes sur l'exploitation du marbre,” s.362; Greenhalgh, *Marble Past*, s.477-478.

değil, Akdeniz dünyasından getirilmiştir. Nitekim, devşirme malzeme kullanımındaki hareketlilik batılıların gözünden kaçmamıştır. Jacques Gassot'un bildirdiğine göre "Oraya (Topkapı Sarayı'na) hem Constantinopolis'ten hem de Yunanistan ve Asia'dan her tür renkten büyük mermer parçaları, porfirler, sütunlar ve diğer tercih edilen malzemeler taşın[mıştı]"⁴⁷ Fellows da İstanbul'daki camilerde çok sayıda antik mermer sütunların ve lahitlerin kullanıldığını ve bu devşirme malzemelerin sadece İstanbul hinterlandından değil bütün Küçük Asya'dan getirildiğini kaydeder.⁴⁸

Bu nedenle İstanbul'un hinterlandında, Gelibolu Yarımadası dahil Trakya kıyılarında, Marmara kıyılarında antik harabelerden geriye pek fazla bir şey kalmamıştır. Sözelimi 1675 yılında bölgede seyahat eden İngiliz seyyah John Covel, okuyucularını şöyle uyarır: "*Türkler, İstanbul'un kilometrelerce etrafında yer alan bölgede bulabildikleri bütün değerli taşları şehirdeki inşaatlarda kullanmışlardır. Öyle ki ne kitabe ne de antik dünyanın anıtlarını bulmak mümkün değildir. Özellikle de gemi taşımacılığının kolaylıkla yapıldığı Marmara kıyılarında.*"⁴⁹ 1717 yılında İstanbul'u ziyaret eden Pitton de Tournefort kentte sadece iki obelisk ya da dikilitaş, birkaç sütun ve Yedikule'de birkaç alçak kabartma gördüğünü söyleyerek hayal kırıklığını bildirir.⁵⁰ 1835'te İstanbul'un hinterlandını ve Marmara kıyılarını gezen Amerikalı deniz subayı ve İstanbul'daki Amerikan elçisi David Porter, aynı gözlemlerde bulunacaktır: "İstanbul civarında antik kentlerin almaya değer kalıntılarını aramak beyhude bir çabadır. Bütün geriye kalanlar, işe yaramaz yığından ibarettir; ya da eski yapıların temellerinde kullanılan, işlenmemiş taşla birleştirilen tuğla ve harç."⁵¹

Kentin yakınlarında ve hinterlandında devşirme malzemeler imar faaliyetlerinin ihtiyacını karşılamadığından,⁵² yukarıda da belirtildiği üzere, 16. yüzyıldan itibaren Marmara Adasındaki mermer yatakları tekrar işletilmeye başlanmıştır.⁵³

47 Jacques Gassot, *Le discours du voyage de Venise à Constantinople*, On les vend en la boutique d'Antoine le Clerc, Paris 1550, s.10.

48 Charles Fellows, *Travels and researches in Asia Minor, more particularly in the province of Lycia*, J. Murray, Londra 1852, s.71.

49 James Theodore Bent, *Energetic Traveller, Explorer and Archaeologist, Spending 1885–1888 in Asia Minor, Early voyages and travels in the Levant*, I: *Diary of Master Thomas Dallam 1599–1600*; II *Extracts from the diaries of Dr. John Covel, 1670–1679*, Hakluyt Society, Londra 1893, s.179-180.

50 Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Imprimerie royale, Paris 1717, cilt 1, s.509 (Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, [çev. Ali Berktaş], Kitabevi, İstanbul 2013, cilt 2, s.40).

51 David Porter, *Constantinople and its Environs*, Harper & Brothers, New York 1835, s.208.

52 Greenhalgh, *Marble past*, s.477.

53 Jean Palerne, *Peregrinations du S. Jean Palerne Foresien, Secrétaire De François De Valois Duc D'anjou, Pillehotte*, Lyon 1606, s. 374, İstanbul'daki cami, kervansaray ve diğer yapılarda kullanılan mermerlerin Marmara Adası'ndan getirildiğini bildirir. Ayrıca bkz. Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre," s.308; Greenhalgh, *Marble Past*, s.476.

Fatih dönemi

Esasen daha kent fethedilmeden önce Rumeli Hisarı'nın inşası sırasında, Anadolu'da, Boğaz kıyısında ya da yakınlarında yer alan aralarında Aziz Mihail Kilisesi'nin de yer aldığı harabe halinde olan ya da eski görkemlerinden uzakta olan çok sayıda yapı, adeta taş ocağı olarak kullanılmıştır.⁵⁴

Fatih 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'u fethettikten sonra kenti yeniden imar etmek için hemen girişimlerde bulunmuştur. Çok kısa süre içinde surlar onarılmış, kara surlarının Marmara denizine ulaştığı noktada Yedikule ve İstanbul Üniversitesi merkez kampüsünün olduğu yerde Eski Saray 1455 yılında inşa edilmiştir.⁵⁵ Ayrıca kenti canlandırmak için birçok yerden yerleşimciler getirilmiş ve evler, camiler, hanlar, hamamlar ve benzeri yapılar inşa edilmiştir. Hiç şüphesiz bu yoğun inşa faaliyetleri esnasında kentte ve hemen yakınlarda bulunan eski Roma ve Yunan eserleri inşa malzemesi için önemli bir kaynak teşkil etmişti. İnşaatlar esnasında sadece devşirme taş ve mermer kullanılmamış, eski yapılardaki faydalanılacak hiçbir malzeme israf edilmemiştir. Sözelimi Eski Saray'ın bütün çatıları, terk edilmiş manastırlardan alınan kurşun levhalarla kaplanmıştı.⁵⁶

Fatih'in 1463-1471 yılları arasında inşa ettiği Fatih Cami'nin yapımında da devşirme malzeme kullanılmıştır.⁵⁷ Çeşitli boyutlarda ve hepsi antik dönemden olan toplam on sekiz mermer ve granit sütun, caminin yirmi iki kubbesini taşır. Kaynaklar caminin inşası sırasında iki büyük ve görkemli sütunun camide kullanılmak üzere getirildiğini ancak caminin mimarı Khristodoulos'un (Atik Sinan) bu sütunları uzun oldukları için kestğini ve bu nedenle Fatih tarafından cezalandırıldığını kaydeder.⁵⁸ Caminin yapımında kullanılan sütunların ve taşların tam olarak nereden getirildikleri bilinmez, ancak bir Osmanlı kroniği eleştirel bir dille sütunların büyük masraflarla uzak diyarlardan taşındığını kaydeder.⁵⁹

Ya ol (99) direkleri ol zamanda bir gayrı memleketden nice getürdiler? Getürince neler harc olduğun Allah bilir. Hem İstanbul'da Yeni Câmî'e olan harcı kim vâsfidebilir? Husûsâ cümle direkleri taşları hazır müheyâ düzilmişdi. Heman bir yirden kaldırup bir

54 Dukas 34.7-8 (Dukas, Bizans Tarihi, [çev. İ. Mirmiroğlu], İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s.147); krş. Oruç Bey Tarihi (Franz Babinger, Die frühosmanischen Jahrbücher der Urudsch, Lafaire, Hannover 1925, s.65 Oxford yazması, s.123 Cambridge yazması); Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-tevarih, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, cilt 2, s.272. Hisardaki devşirme malzemeler ile ilgili gözlemler için bkz. Semavi Eyice, Bizans devrinde Boğaziçi, s.31-34.

55 Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.27.

56 Dukas 42.13 (Dukas, Bizans Tarihi, s. 196).

57 Fatih Camii hakkında bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1953, s.125 ve sonrası. Ayrıca bkz. Godfrey Goodwin, A History of Ottoman Architecture, Thames and Hudson, Londra, 2003, s.121-131.

58 Franz Babinger, Fatih ve Zamani, (çev. Dost Körpe), Oğlak Yayınları, İstanbul 2008 s.256. Fatih Camii'nin önündeki büyük meydan yakın dönemde yeniden düzenlenirken bahsedilen iki sütun bulunmuştur.

59 Anonim, Tevarih-i Al-i Osman, (F. Giese Neşri) haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul 1992, s.101.

yire komagiçün bu kadar mal harc oldı, kıyasın Allah bilür.

Zaten caminin üzerinde yükseldiği arazide daha önce var olan Aziz Havariler kilisesi yıktırılmış ve kilisedeki sütunlar, mermerler⁶⁰ ve kilisede ve hemen civarında yer alan imparator lahitlerinden bazıları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.⁶¹

Fatih'in 1470'lerde inşa ettiği Topkapı Sarayı'nda da aynı şekilde İstanbul'dan, yakın çevresinden ve imparatorluğun farklı bölgelerinden kıymetli sütunlar, mermer levhalar ve benzeri yapı malzemeleri getirilmiştir. İstanbul'da, Havariyun Kilisesi'nden getirilen lahitler ve akropolün eteklerinde yer alan tiyatronun mermer koltukları, sarayda yapı malzemesi olarak değerlendirilmiştir.⁶² 1547'de sarayı ziyaret eden Fransız Jean Chesneau, renkli büyük mermerler, porfir, sütun ve eşsiz malzemeler nedeniyle sarayın şaşılası güzellikte olduğunu ve bahsedilen devşirme malzemelerin İstanbul'dan, Kadıköy'den, Yunanistan'dan ve Anadolu'dan getirildiğini kaydeder.⁶³

Ayrıca, önemli taşlar sonradan kullanılmak üzere Topkapı Sarayı'nda depolanmaktaydı.⁶⁴ Sai Mustafa Çelebi, Süleymaniye Cami'sinde kullanılan dört önemli granit sütundan birinin saraydan getirildiğini kaydeder.⁶⁵ İlâveten, yukarıda da belirtildiği üzere, önceleri Havariyun Kilisesi'nde bulunan imparatorluk lahitleri, Fatih döneminde sonradan kullanılmak üzere saraya getirilmiştir.⁶⁶ Saray'da değerli mermer ve sütunların depolanması yabancıların da dikkatini çekmiştir. Nitekim Kanuni döneminde Fransız Elçiliği'nde görevli bulunan Gassot, inşaat yapımında kullanılmak üzere Topkapı Sarayı'na Constantinopolis'ten, Yunanistan'dan ve Anadolu'dan sayısız renkte büyük

60 Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.23.

61 Sayıları bilinen yaklaşık 44 imparator lahdinden sadece 15'i (sekiz tanesi somaki) günümüze ulaşmıştır. Çok büyük bir olasılıkla günümüze ulaşmayan diğer lahitlerin bir kısmı, kesilerek ve işlenerek hem Fatih Cami'nin hem de Topkapı Sarayı'nın inşasında kullanılmıştır. Bu hususta bkz. Raniero Gnoli, *Marmora Romana*, Edizioni dell'Elefante, Roma 1971, s.66-75. Ayrıca bkz. Neslihan Asutay-Effenberger ve Arne Effenberger, *Die Porphyrsarkophage der oströmischen Kaiser: Versuch einer Bestandserfassung, Zeitbestimmung und Zuordnung*, Reichert, Wiesbaden 2006.

62 Sarayda yapılan kazılarda bulunan malzemeler, lahit vs. muhtemelen saray inşası sırasında sonradan devşirme malzeme kullanılmak üzere getirilmiş olmalıydı; bkz. Greenhalgh, *Marble Past*, s. 479-480. Jean-Claude Flachet, *Observations sur le Commerce et sur les Arts d'une Partie de l'Europe, De L'Asie, de l'Afrique, et Mème des Indes Orientales*, Buisson, Lyon 1766, cilt 2, s.2vd., 174-175. Lahitler için bkz. Mango, *Studies on Constantinople*, Study VI, 398-402, "Three Imperial Byzantine sarcophagi discovered in 1750"; Mango, *Studies on Constantinople*, Study VII "A Newly Discovered Byzantine Imperial Sarcophagus"

63 Jean Chesneau, *Le voyage de Monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le Ray au Levant (1547)*, Haz. Charles Schefer. Leroux, Paris 1887, s. 26. Bu hususta ilâveten bkz. Gassot, *Le discours du voyage de Venise à Constantinople*, s.10.

64 Krş Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.261-262. Ayrıca bkz. J. M. Rogers, "The State and the Arts in Ottoman Turkey. Part I. The Stones of Süleymaniye", *International Journal of Middle East Studies*, 14. 1, 1982, s. 74; Greenhalgh, *From the Romans to the Railways*, s.125.

65 Sai Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân* 9b.

66 Cyril Mango, "Three Imperial Byzantine Sarcophagi Discovered in 1750," *Studies on Constantinople*, Variorum Collected Studies, Aldershot, Hampshire, 1993, study VI, s.398; Cyril Mango, "A Newly Discovered Byzantine Imperial Sarcophagus," *Studies on Constantinople*, Variorum Collected Studies, Aldershot, Hampshire, 1993, study VII, s.306; Asutay-Effenberger ve Effenberger, *Die Porphyrsarkophage der oströmischen Kaiser*, *passim*.

mermer parçaları, somaki sütunlar taşındığını kaydeder.⁶⁷

II. Bayezid dönemi

Fatih'in ölümünden sonra da İstanbul'da inşaatlar devam etmiştir. Bayezid, Eski Saray bitişiğinde, önceleri Theodosius Forumu'nun daha da öncesinde Byzantion nekropolünün olduğu yerde cami, imaret ve medrese yaptırmıştır. Caminin inşasında forumun harabeleri taş ocağı olarak değerlendirilmiş ve Byzantion'un eski mezar lahitleri çok büyük bir olasılıkla devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.⁶⁸ Bayezid Hamamı'nın yanında, civardaki mermer ve taş kalıntılarını işleyen bir atölyenin gün ışığına çıkarılması bu görüşü kuvvetlendirir.⁶⁹ Ayrıca İstanbul'dan ve veya diğer bölgelerden getirilen değerli renkli mermer sütunlar da caminin yapımında kullanılmıştır.⁷⁰ Bu bölgede, Eski Saray'ın dış bahçesinin güneybatı köşesinde bulunan Theodosius sütunu yıktırılmış ve kalıntıları devşirme malzeme olarak külliyeinin inşasında kullanılmıştır.⁷¹ Bayezid hamamı çevresinde yapılan hafriyatlarda, hamamın temel kısmında sütunun kabartmalarla süslü dış cephesine ait kabartmaların fragmanları (toplam 18) bulunmuştur.⁷² Bu kalıntılar, İstanbul'daki devşirme taşların belki de en ünlüsüdür. Zira, Osmanlı devşirme taş kullanımında genelde, mermer ya da taş üzerindeki resimler, kabartmalar ve yazılar silindiğinden ve devşirme taş işlenip düzeltilerek yeni hale getirildiğinden,⁷³ kullanılan devşirme malzemenin -yazılı kaynak yok ise- nereden getirildiği, eski konumu ve tarihi konusunda bilgi sahibi olmak neredeyse imkansızdır. Oysa, Bayezid hamamının

67 Jacques Gassot, *Le discours du voyage de Venise à Constantinople*, Paris 1550, s.10. Krş. Claudia Barsanti, "İstanbul: un inconsueto capitello ionico ad imposta di eta giustiniana," ed. F. de'Maffei et al., *Milion: Studi e Ricerche d'Arte Bizantina*, 2: Costantinopoli e l'arte delle province orientali, Rome 1990, s.423-425.

68 W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.385. Krş. Sema-vi Eyice, "Beyazit II Camii ve Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 6, İstanbul, 1992, s.47.

69 Ernest Mamboury, *İstanbul touristique*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1951, s.71; Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.23.

70 W. Müller-Wiener "Spoliennutzung in Istanbul," ed. Harald Hauptmann, R. M. Boehmer, *Beiträge Zur Alt-tertuenskunde Kleinasiens. Festschrift Für Kurt Bittel*, von Zabern, Mainz 1983. s.377-378; Eyice, "Beyazit II Camii ve Külliyesi", s.47; Asutay-Effenberger ve Effenberger, *Die Porphyrsarkophage der oströmischen Kaiser*, s.147.

71 Krş. Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, s.139; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap, 1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.34.

72 Devşirme malzeme olarak kullanılan parçalar için bkz. David T. Rice, Stanley Casson et al. *Second Report Upon the Excavations Carried Out in and Near the Hippodrome of Constantinople in 1928*, on Behalf of the British Academy, Published for the British Academy by Humphrey Milford, Oxford University Press, Londra, 1929, s. 57-60; S. Eyice, "Neue Fragmente der Theodosius-Saule", *Istanbul Mitteilungen*, 8, 1958, s. 144-147; Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, s. 264; Nezih Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée archéologique d'Istanbul*, Maisonneuve, Libr. d'Amérique et d'Orient Maisonneuve, Paris 1990, s.27-29, cat. no. 55-61.

73 Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.23. Roma'da orta çağlarda kullanılan devşirme taşlar üzerindeki yazılara dokunulmadığından birçok kitabe ve hatta Roma'nın bir kent haritası günümüze kadar ulaşmıştır. İstanbul maalesef bu açıdan fakirdir.

temellerinde kullanılan kabartmalar işlenmediğinden, buradaki devşirme malzemeler Theodosius sütununun ikonografisi ve stili hakkında değerli bilgiler sağlar.⁷⁴



RESİM 2. Eski Saray'ın güneybatı kösesindeki Theodosius sütunu ve sütuna ait devşirme malzemeler.

Yavuz Sultan Selim dönemi

Yavuz Sultan Selim, inşa ettirdiği yapılardan çok fetihleri ile tanınan bir padişahtır. Yine de, Mısır seferi esnasında, İstanbul'da inşa etmeyi planladığı yapılar için devşirme malzeme temin etmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethetmesinin ardından Kahire'de bulunduğu sürede kentteki birçok yapıdan kıymetli ve renkli mermerler ve somaki sütunları söktürmüş ve İstanbul'a göndermiştir.⁷⁵

74 F. A. Bauer, Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike, P. von Zabern, Mainz am Rhein 1996 s. 191-193, 197-198. G. Becatti, La colonna coelide istoriata. Problemi storici, iconografici, stilistici, "L'Erma" di Bretschneider, Roma 1960, s.104-111; Siri Sande, "Some new fragments of the column of Theodosius", Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam pertinentia, serie altera, 1, 1981, s.1-78; Bente Küllerich, Late Fourth-Century Classicism in the Plastic Arts: Studies in the so-called Theodosian Renaissance, Odense University Press, Kopenhag 1993, s.52-53.

75 Ibn İyas, Bedâ'ü'z-Zühûr fî Vekayi'd'-Duhûr (Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe, İstanbul 2016): [Kahire Kalesi'ndeki] birçok yer, bina harap oldu, mermerleri sökülüp gemilerle İstanbul'a gönderildi. ... Bu ay içinde Osmanoğlu kaledeki Beyseriye Salonu, Dehşiyeh Bahra Salonu, Büyük Kasır gibi yerlerdeki kıymetli mermerleri, Büyük Eyvan'daki somaki sütunları söktürmeye başladı. Onun bu mermerlerle İstanbul'da el-Gavri Medresesi gibi bir medrese inşa ettirmek istendiği söylendi. ... Sonra Yahya bin Nukâr yanına bir grup mermerci alıp atına biniyor, insanların evlerindeki salonlara hücum ediyorlar, oralardaki somaki, zertzûni, renkli mermerleri alıyorlardı. Müslümanların vakıflarındaki, evlerindeki çeşitli salonları böyle tahrip ettiler. Hatta Bulak'taki salonlar, Birket el-Ritli'deki nazır el-ceyş Şihabeddin Ahmed bin Nâzır el-Has'ın sarayı ve diğer mübaşirlerin, tüccarların halkın salonları bu şekilde tahrip edildi. Hatta Bulak'taki salonlar, Birket el-Ritli'deki Nazır el-ceyş Şihabeddin Ahmed bin Nâzır el-Has'ın sarayı ve diğer mübaşirlerin, tüccarların, halkın salonları bu şekilde tahrip edildi (Çev. Ramazan Şeşen, s.167). Krş. İskenderiye'deki Venedik elçisi Nicolo Bragadin'in raporu (Marino Sanudo, Diarii cilt 24, sütun 600; cilt 25, sütun 68, 123; cilt 26, sütun 146). Yavuz'un Kahire'den getirdiği devşirme malzemeler için bkz. Michael Meinecke,

Bu durum, yukarıda da belirtildiği üzere, değerli taşların sahiplenmesi gereken ekonomik bir değer olarak görüldüğünün diğer bir kanıtıdır. Ayrıca, Yavuz'un Kahire'yi ele geçirdikten sonra İbn İyas'ı hayrete düşürecek şekilde değerli sütunları ve mermer levhaları İstanbul'a göndermesi, İstanbul ve hemen yakın çevresindeki ören yerlerinde değerli mermerlerin azalmasına işaret etmektedir.⁷⁶

Kahire'den gönderilen renkli mermer panolar ve sütunlar, sarayın yalısındaki Top Kapısı önünde 1518 yılında yaptırdığı Yalı Köşk'ün (Mermer Köşk) inşasında ve Topkapı Sarayı'ndaki Has Oda'nın yeniden düzenlenmesinde kullanılmıştır.⁷⁷ Kahire'den gönderilen değerli mermerler ayrıca Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa'nın camisinde de kullanılmıştır.⁷⁸

Mermer sütun ve levhaların Mısır'dan ve özellikle de Kahire'deki yapılardan sökülerek İstanbul'a taşınması Yavuz'dan sonra da devam etmiştir. 1527-1529 tarihli masraf defterleri, Mısırdan getirilip Has Bahçe'deki mermer hazinesinde depolanan mermerlerden bahseder.⁷⁹

Kanuni Sultan Süleyman dönemi

İstanbul'da inşa faaliyetleri Kanuni döneminde adeta patlamış, daha da önemlisi bu dönemde inşa edilen yapılar hakkında bilgi veren kaynaklar artmıştır. Misal, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1543 yılında vefat eden oğlu şehzade Mehmed adına 1543-1548 yılları arasında yaptırdığı Şehzade Külliyesi'nin inşasında Forum Tauri'den sütunlar ve diğer yerlerden de başka devşirme malzemeler getirilmiştir.⁸⁰ Yine Kanuni tarafından 1558 yılında vefat eden eşi Hürrem Sultan adına yaptırdığı Haseki Külliyesinde yoğun bir şekilde devşirme malzeme kullanılmıştır.⁸¹ Fakat sadece Kanuni döneminin değil,

"Mamlukische Marmordekorationen in der osmanischen Türkei", Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Abteilung Kairo, 27.2. 1971, 207-220; Michael Meinecke, Patterns of Stylistic Changes in Islamic Architecture: Local Traditions Versus Migrating Artists. New York: New York University Press, 1996, s. 109-110; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Osmanlı Döneminde Mermer Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler", X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, Ankara (V. Cilt), s.1927-1928; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Remarques sur l'exploitation du marbre à l'époque ottomane", ed. A. Temimi, Mélanges Professeur Robert Mantran, (Zaghouan 1988), s.31-34. Krş. Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adasi", s.309-310. 76 Rogers, "The State and the Arts in Ottoman Turkey. Part 1", s.73; Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adasi", s.310.

77 Lokman, Hünername, 1: fol. 219a (Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.278'den alıntılanmıştır): "Mısır'dan gönderilen mermer direkler ve elvan ruhamlar ile bostan-ı dilgüşaya karib leb-i deryaya mülaşik saray-ı amire bağçesinin top kapısı pişgahında bir köşk-i la-nazır yapıdırup ve saray-ı 'amire divanhanesinde [Has Oda] dahi bazı eyvanlar tamiri ahd-ı hümayunlannda vaki oldu". Mermer Köşkü için bkz. Sedat Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar I, 1969, s. 93-98; Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.189, 278-282.

78 Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.117.

79 Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s.117.

80 Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, s.144.

81 Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, s.192.

Osmanlı döneminde inşa edilen yapılar arasında devşirme malzeme kullanımı ile ilgili en fazla bilgi, Süleymaniye Cami ve Külliyesi inşası (1550-1557) hakkındadır. Dönemin en görkemli anıtı Süleymaniye Camii'nin inşası ile ilgili belgeler ve seyyahların verdiği bilgiler, caminin devşirme malzemelerinin nasıl toplandığı ve nerelerden getirildiği hakkında detaylı bilgiler verir.

Osmanlı belgelerine göre, Süleymaniye'nin inşasından önce ve inşaat sırasında çok sayıda mimar, imparatorluğun farklı yerlerine gönderilerek inşaatta kullanmaya uygun eski mermerleri bulup ölçmek, sayılarını ve taşıma maliyetlerini tespit etmek ve nünuneleri de içeren kataloglar hazırlamak üzere görevlendirilmişlerdir.⁸²

Petrus Gyllius, Süleymaniye Camisinin yapımında kullanılan malzemelerin İstanbul'da ve imparatorluğun değişik bölgelerinde toplanması ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

“Sultan Süleyman bu alanın yarısını, burada yapılacak türbesi ve kervansarayı için atılan temellerle işgal etti. Bu yapılar şimdi Türk imparatorluğunun birçok bölgesinden toplanmış olan parlak mermerler kullanılarak yükselmektedir. Burada yerde yatan çok çeşit mermer gördüm, bunlar taş ocaklarından yeni kesilmiş mermerler değil, birçok yüzyıl önce, Byzantium'un tüm Yunanistan'ın ve hatta Mısır'ın çok sayıda hükümdarının yapılarında kullanılmak üzere elden ele dolaşan mermerlerdi.”⁸³

Osmanlı belgeleri Fransız seyyahın gözlemlerini teyit eder. Ömer Barkan'ın Süleymaniye Cami ve İmareti ile ilgili anısal eserinde Osmanlı belgelerinden aktardığına göre, imparatorluğun farklı bölgelerindeki antik yapı ve harabelerden mermer sütunlar, levhalar getirilmiştir. Süleymaniye Camiinin en görkemli devşirme yapı malzemeleri hiç şüphesiz, kubbe kemerlerinin dayandığı dört büyük granit sütundur. Kaynakların bildirdiğine göre bu sütunlardan biri Mısır'dan, diğeri Suriye Baalbek'ten getirilmiştir.⁸⁴ Diğer iki büyük sütun, İstanbul'dan, Saray-ı Amire'den (Topkapı Sarayı) ve Kıztaşı'ndan temin edilmiştir.⁸⁵ Mısır'dan gönderilmesi istenen büyük granit sütunlardan ayrı olarak 5-6 arşun uzunluğunda yeşil ve somaki direkler ve döşemeye uygun levha mermerler;⁸⁶ Gazze sancağındaki Askalon'dan somaki mermer sütunlar;⁸⁷ İç-il, Alaiye, ve Silifke'deki

82 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.335-350; cilt 2, s.11-31; Necipoğlu, Sinan Çağı, s.211.

83 Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, s.143.

84 Sai Mustafa Çelebi, Tezkiretü'l-Bünyân 9b; Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s. 336-344; cilt 2, s.13-14 (İskenderiye no. 15-17), s.17-18 (İskenderiye no. 27-29), s.20-21 (Baalbek no. 36-39).

85 Saray-ı Amire: Sai Mustafa Çelebi, Tezkiretü'l-Bünyân 9b. Kıztaşı: Sai Mustafa Çelebi, Tezkiretü'l-Bünyân 9b; Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, s.170; Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.344.

86 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.348; cilt 2, s.13-14 (no. 15-17).

87 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.349; cilt 2, s.20-21 (no 37).

harabelerden farklı renklerde sütunlar ve levhalar;⁸⁸ Yalova'dan kafiri bina temellerindeki taşlar;⁸⁹ Bozburun'dan mermerler, Bozburun ve Katırlı arasında yer alan bir kilisede yıkılmış halde duran 8-9 arşın uzunluğundaki somaki ve serçe-gözü direkler ve döşeme mermerler;⁹⁰ Selanik'ten somaki ve yeşil mermer direklerle bazı döşeme mermerler;⁹¹ Aleksandria Troas'dan ve Ezine'den mermerlerin⁹² ivedilikle İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.

Ayrıca *Tezkiretü'l* Bünyan'da belirtildiğine göre, Süleymaniye'deki "mülevven mermerlerinin her biri şöret-î âfâk olub bir diyârdan yadigâr gelmiş ve ekseri tevarih kavli ile Saray-ı Belkis-ı Hazret-i Süleymandan kalmış idi".⁹³ Yani diğer bir deyişle, mermerlerin ve sütunların bir kısmı Edincik'teki Kyzikos harabelerinden, çok büyük bir olasılıkla Hadrianus Tapınağı'ndan getirilmişti.⁹⁴ Zira ortaçağlarda, İslam coğrafyasında eski uygarlıklarından geriye kalan görkemli harabelerin Hz. Süleyman tarafından inşa edildiğine inanılmaktaydı. Nitekim Kyzikos'taki Hadrianus Tapınağı'nın harabelerinin de onun tarafından inşa edildiği düşünülmekteydi.⁹⁵

Seyyahlar, Osmanlı belgelerinin ve kaynaklarının bahsetmediği devşirme malzeme transferinden bahsederler. 1555 yılında Osmanlı devletini ziyaret eden Hans Dernschwam, Nikomedia harabelerinde mermer malzemeleri kesen işçiler gördüğünü kaydeder.⁹⁶ Çok büyük bir olasılıkla, buradan çıkarılan mermerler Süleymaniye Cami ve Külliyesi'nin inşasında kullanılmıştır.⁹⁷ De Bruyn da muhteşem mermer parçalarının ve inşaat için kullanışlı her şeyin Efes harabelerinden Süleymaniye Camisinin inşası için İstanbul'a götürüldüğünü bildirir.⁹⁸

88 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.349; cilt 2, s.19 (no 32-33).

89 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.349; cilt 2, s.26-27 (no 52-53).

90 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.349-350; cilt 2, s. 24-25 (no 47).

91 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.350; cilt 2, s.21-22 (no. 40-41).

92 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.348; cilt 2, s.28-29 (no. 58-59). Alexandria Troas ören yeri, Osmanlı döneminde önemli bir devşirme malzeme kaynağı idi: bkz. Greenhalgh, *From Romans to the Railways*, s.122.

93 Sai Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân* 9b.

94 Krş. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, cilt, 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.87-88; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp*, 5. Kitap 1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.395. Kyzikos'tan getirilen mermerler için bkz. Vatın, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adası", s.315-316. Kyzikos ve sütunlar için bkz. Louis Robert, "Un décret de Cyzique sur le Bosphore", *Documents d'Asie Mineure*, Paris 1987, s.148-156. Öte yandan Necipoğlu-Kafadar, "The Süleymaniye Complex in Istanbul", s.104, burada Baalbek'ten bahsedildiğini düşünür.

95 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, cilt, 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.87: "[Süleyman Paşa] Edincik adındaki şirin, göz alan kasabasına gelerek, eski ve garib bina kalıntıları gördükten sonra, Temaşalık ad verilen Süleyman kasrına çıktı. Buraya Belkis'in tahtının taşındığı yerdir derler". Bu hususta bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1993, s.59-62.

96 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.212-212.

97 Greenhalgh, *From the Romans to the Railways*, s.117

98 Cornelis de Bruyn, *Voyage au Levant*, Guillaume Cavelier, Paris 1714, s.30: "[Selçuk'taki] Camii'nin hem içi hem de dışı mermerle kaplıdır. Şayet Sultan Süleyman Süleyman İstanbul'da inşa ettiği camiye süsleyeceğini

İmparatorluğun farklı yerlerinden getirilen mermerler ve değerli taşlarının yanı sıra, İstanbul ve hemen civarındaki harabeler de devşirme malzeme kaynağı olarak kullanılmıştır.⁹⁹ Osmanlı belgeleri, Yoros kalesi (Anadolu Kavağı) karşısında, muhtemelen Macar Burnu'nda bulunup getirilen 7.5 zirâ (5.67 m.) uzunluğunda serçe gözü bir direktan;¹⁰⁰ Çengelköy'den getirilen aklı-siyahlı serçe-gözü bir direktan bahseder.¹⁰¹ Fakat İstanbul'da taş ocağı olarak kullanılan en önemli harabeden yani Hipodrom'dan Süleymaniye Camisi'ne devşirme malzeme tedarik edildiğinden sadece batılı seyyahlar bahseder. Fransız seyyah Petrus Gyllius bu hususta şunları yazar:

*Hippodromun Marmara'ya bakan cephesinde, İstanbul'a geldiğim zaman on yedi beyaz mermer sütun, spira'ları, başlıkları ve epistylon'larıyla duruyordu. Bunlar Hippodromun güneybatı cephesini kuşatacak şekilde sıralanmıştı. ... Sütun gövdeleri şimdi, başlıkları ve kaideleriyle birlikte yerde yatıyorlar. Sultan Süleyman'ın kervansarayının yapımında kullanılmak üzere kısa bir süre önce yıkıldılar. Onların durumuna üzüldüm, yere fırlatılıp atıldıkları için değil, sanatın eski yönetimine göre kesilmiş olan başlıkların barbar modüllerle değiştirilerek, bazı sütunların hamam döşemesi için kesildiklerine, bir fırını kaplamak üzere oyulduklarına ya da epistylon'larının ve spira'ların bir duvar yapmak için yok edildiklerine üzüldüm.*¹⁰²

Gyllius, başka bir eserinde, Anadolu Kavağı'nın güneyinde, Macar burnunun yamacında eski bir tapınağın duvarlarından ve yere yıkılmış sütunlarında bahseder. Bunlardan Thebe mermerinden yapılmış bir sütunun Süleymaniye'nin inşasında kullanılmak üzere taşındığına şahit olduğunu bildirir.¹⁰³

Kanuni döneminin diğer bir inşaatında, İncirliköy'de inşa edilen imparatorluk köşkünde de çok sayıda devşirme malzeme kullanıldığı seyyahlar tarafından aktarılır. Köşkü 1673 yazında ziyaret eden Antoine Galland, yapının “arada boşluklar olmak üzere üçer üçer üst üste konmuş sütunlar üzerinde” denizin içinde kurulduğunu kaydeder. Galland ayrıca köşkün gayet güzel çinilerle kaplı olduğunu ve duvarların bazı yerlerde mermer ve somaki parçalarıyla örtülü olduğunu ve mermer, granit ve somaki sütunlara

düşündüğü her şeyi oraya götürmeseydi, buradaki camide çok daha güzel devşirme malzeme görülebilirdi”.

99 Kent Osmanlılardan önce de Bizanslılar tarafından devşirme malzeme kaynağı olarak kullanılmıştı: Klaus-Peter Matschke, “Builders and building in late Byzantine Constantinople,” ed. Nevra Necipoğlu Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire, Cambridge University Press, Cambridge 2009 s. 315-328, özellikle s.327.

100 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.350; cilt 2, s.29 (no.59). Yoros Kalesi ve civarı için bkz. Alfonso Moreno, “Hieron: The Ancient Sanctuary at the Mouth of the Black Sea”, Hesperia, 77/4, 2008, s.655-709.

101 Barkan, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), cilt 1, s.350; cilt 2, no 59.

102 Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, s. 78. Başka bir seyyah, Hans Dernschwam da (İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, s.137-138) aynı olayın şahididir: Atmeydanı'nın “ortasında uzun, güzel birçok basamak mevcut. Bunların üzerine çok güzel, büyük ve muntazam bir şekilde enlemesine uzatılmış beyaz mermer levhalar varmış. Fakat Sultan bunları söktürüp halen yaptırmakta olduğu camiye taşıtıp orada kullandırmış.”

103 Gyllius'un bahsettiği sütun herhalde Osmanlı belgelerine göre Yoros Kalesinden taşınan sütun olmalıydı: bkz. yukarıda dn. 100.

istinat eden bir dehlizin köşkü güzelleştirdiğini bildirir.¹⁰⁴ İncirliköy'deki köşkü daha sonra tekrar ziyaret eden Galland bu defa devşirme malzemelerle ilgili olarak daha fazla detaylar verir. Galland köşkün temelindeki sütunlar arasında yer alan antik bir kitabeyi detaylı bir şekilde aktarır. Ancak kayıkla kitabeye yaklaşan Galland, kitabe üzerindeki kabartmaların şarap ve şarap üretimi ile ilgili olduğunu ve Bacchus'a ait muhteşem bir tapınağa ait fevkalade bir eser olduğunu bildirir.¹⁰⁵

Kanuni sonrası: Klasik dönemin sonlarında devşirme malzeme kullanımı

Kanuni sonrası dönemde, Selimiye Camisi'nin inşasını (1569-1574/5) takip eden dönemde, Osmanlı İstanbul'unun ilk yüzyılındaki yoğun inşaat nedeniyle harabelerde kullanılabilecek yapı malzemelerinin azalmasıyla devşirme malzeme kullanımı bir önceki döneme göre azalmıştır. Marmara Adası mermer yatakları kullanıma açılmışsa da, Osmanlı belgelerinden ve seyyahların raporlarından da anlaşılacağı üzere harabelerde mermerler, sütunlar ve mermer başlıklar aranmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. 1570 yılında Şehzâde Murad'ın annesi tarafından Üsküdar'da yaptırılmakta olan caminin (Valide Atik Cami) inşaatında kullanılmak üzere Körfez bölgesindeki (Sapanca ve İzmit) eski binalarda ve kırsal alanda bulunan mermerlerin getirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur.¹⁰⁶ Öte yandan Kadırga'da inşa edilen Sokollu Mehmet Paşa Cami (1571/72), kaliteli devşirme malzemenin azlığı dikkat çekicidir.¹⁰⁷ Yine de Padişah için İstanbul'a çok uzak olmayan mesafede, gemiyle rahatlıklar ulaşılabilecek noktalarda devşirme malzeme bulmak mümkündü. 25 Ekim 1574 tarihli bir ferman, Kapûdân paşaya şunu emreder: *"Bozca Adada hâşşa-ı hümâyûnum için on beş 'aded mermer direkler ihzâr olunub inşâ allâh donanma-ı hümâyûnum ile ol cânibe uğraduğunda gemilere tahmîl olunub getirilmesin emr édüb buyurdum ki varıcak donanma-ı hümâyûnum ile uğraduğunda zikr olunan mermer direkleri emrüm mücibince gemilere tahmîl édüb bile getüresin mezkûr direkleriñ gelmesi mühimmâtdan-dur ihmâl ve müsâhele étmeyüb getürmesine sa'y ü ikdâm eylesin."*¹⁰⁸ 22 Ekim 1582 tarihli bir ferman ise, ören yerlerinden devşirme mermer temininde sıkıntı yaşandığına işaret eder: *"bôstâncıbaşına hüküm ki bundan akdem hâşşa-ı hümâyûnuma muta'allık binâlar mühimmi için mermer direkler ve mermer lâzım olmagın buyurdum ki vuşûl bulduğda bu bâbda muqayyed olub anuñ gibi hâşşa-ı hümâyûnuma muta'allık binâlara münâsib mermer direkler ve mermerler her kimüñ evinde ve mülkinde bulunursa alub bâğçe-i âmire hidmetinde zabt édüb*

104 Antoine Galland, İstanbul'a ait Günlük Hatıralar (1672-1673), çev. Nahid Sırrı Örik, TTK, Ankara, 1998, cilt 2, s. 88-89.

105 Galland, İstanbul'a ait Günlük Hatıralar, cilt 2, s. 99. Buradaki devşirme malzemeler, Yoros'taki eski Hieron kutsal alanından gelmiş olmalıdır.

106 Ahmed Refik, Onaltıncı asırda İstanbul Hayatı (1553-1591), Devlet Basımevi, İstanbul 1935, s. 21-22 (no. 15).

107 Tanyeli ve Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", s.29.

108 Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adası", s.347.

*hıfz eyleyesin şöyle ki ba'z-ı mermer direk kimesne binâsında bulunur ise çıkarmak lâzım gelür ise çıkarub daği vâkı' olan zararların İstânbul hâşşa harc emîni olanlara yapdurub vâkı' olan zararların def' édüb işlâh étdürüb daği harcın ne miqdâr olur ise deftere kayd eyleye ..."*¹⁰⁹ Yine de, 1586 tarihli anonim bir İngiliz kaynak, İskenderiye'de yeni bulunan yapılardan ve mezarlardan her gün çıkarılan değerli taşların cami ve diğer önemli yapılarda kullanılmak üzere İstanbul'a gönderildiğini kaydeder.¹¹⁰ 17. yüzyılın hemen başlarında ise, 1605 yılında, III. Mehmet'in türbesi için gereken mermer ihtiyacı Marmara Adası'ndaki taş ocaklarından karşılanmıştır.¹¹¹ Bu durum herhalde yeteri kadar veya yeteri kalitede devşirme malzeme temin edilememesiyle izah edilebilir.¹¹²

Sonuç olarak İstanbul'un fethinden Kanuni'nin ölümüne kadar geçen süre (1453-1566) devşirme malzeme kullanımının altın çağ olarak nitelendirilebilecek yıllardır. İmparatorluğun sınırları içinde yer alan sayısız ören yeri, yüzyıllar boyunca yağmalanmalarına rağmen Bizans'ın herhalde teknolojik ve maddi yetersizlikten son dönemlerinde yeterli atılımı yapamamasından dolayı Osmanlı Devleti'nin en parlak ve kudretli olduğu döneme kadar en nadide ve en güzel mermerlerini, porfir sütunlarını kısmen muhafaza edebilmiştir. Ancak Osmanlı devletinin güçlenerek devasa ve değerli devşirme taşları uzak yerlerden taşıyacak güce, kudrete ve teknolojik alt yapıya ulaşmasından sonra imparatorluğun sınırları dahilindeki sayısız ören yerinden değerli devşirme malzemeler İstanbul'a ulaştırılmıştır. Fatih'ten başlayarak adeta şantiyeye dönen kentte özellikle de padişahların ve üst düzey devlet adamlarının inşa ettikleri saraylarda, köşklere, camilerde ve benzeri yapılarda kullanılmıştır. Ancak yoğun inşaatlar sonucu, ören yerlerindeki devşirme malzeme kullanımı 16. yüzyılın sonlarından itibaren azalmaya başlamış ve yeni taş ocakları kullanıma açılmaya başlanmıştır.

109 Vatin, "Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adası", s.355.

110 A description of the yeerely voyage or pilgrimage of the Mahumitans, Turkes and Moores vnto Mecca in Arabia, ed. Edmund Goldsmid, Richard Hakluyt, The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, Edinburgh, 1889, cilt 9 s. 195-196.

111 Ahmet Refik, Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı, (1000-1100), İstanbul, 1930-31, s.25.

112 Krş. Greenhalgh, Marble past, s.477.

Kaynakça

- Anonim, Tevarih-i Al-i Osman, (F. Giese Neşri) haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul 1992.
- Ashmole, Bernard, “Cyriac of Ancona and the Temple of Hadrian at Cyzicus”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 19, No. 3/4, 1956, s. 179-191.
- Asutay-Effenberger, Neslihan, and Arne Effenberger. *Die Porphyrsarkophage der oströmischen Kaiser: Versuch einer Bestandserfassung, Zeitbestimmung und Zuordnung*, Reichert, Wiesbaden 2006.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1953.
- Babinger, Franz, *Die Frühosmanischen Jahrbücher Des Urudsch*, Lafaire, Hannover 1925.
- Babinger, Franz, *Fatih ve Zamanı*, (çev. Dost Körpe), Oğlak Yayınları, İstanbul 2008.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, “Osmanlı Döneminde Mermer Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler”, X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986, Ankara (V. Cilt), s. 1927-1930.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, “Remarques sur l’exploitation du marbre à l’époque ottomane”, ed. A. Temimi, *Mélanges Professeur Robert Mantran*, Zaghouan, 1988, s. 31-34.
- Barkan, Ömer Lûtfi, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557) I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- Barkan, Ömer Lûtfi, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557) II: İnşaata ait Emir ve Fermanlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.
- Barsanti, Claudia, “İstanbul: un inconsueto capitello ionico ad imposta di eta giustiniana”, *Milione: Studi e Recherche d’Arte Bizantina*, 2, 1990, s.423-325.
- Bassett, Sarah, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Bauer, F. A., *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike*, P. von Zabern, Mainz am Rhein 1996.
- Becatti, G., *La colonna coclide istoriata. Problemi storici, iconografici, stilistici*, “L’Erma” di Bretschneider, Roma 1960.

- Bent, James Theodore, *Energetic Traveller, Explorer and Archaeologist, Spending 1885–1888 in Asia Minor, Early voyages and travels in the Levant, I: Diary of Master Thomas Dallam 1599–1600; II Extracts from the diaries of Dr. John Covell, 1670–1679*, Hakluyt Society, Londra 1893.
- Bruyn, Cornelis de, *Voyage au Levant*, Guillaume Cavelier, Paris 1714.
- Cerasi, Cerasi, “Da Costantinopoli a Istanbul: I secoli XV–XVII,” ed. Leonardo Benevolo, *Metamorfosi della citta*, Milan 1995, s.75-148.
- Chesneau, Jean, *Le voyage de Monsieur d’Aramon, ambassadeur pour le Ray au Levant (1547)*, Haz. Charles Schefer. Leroux, Paris 1887.
- Claudia Barsanti ve Alessandra Guiglia, “Justinianos’tan (Jüstinyen’den) Osmanlı Dönemine Konstantinopolis’teki Ayasofya’da Devşirme Malzeme (Spolia): Çok Katmanlı Yeniden Kullanım Olgusu”, *Devşirme Malzemenin Yeniden Doğuşu*, İstanbul 2018, s.103-130.
- Deliyannis, Deborah Mauskopf, *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Donalson, Malcolm Drew, *A Translation of Jerome’s Chronicon With Historical Commentary*, Mellen University Press, Lewiston, 1996.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. İ. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar I*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, İstanbul, 1969.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap, 1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp*, 5. Kitap, 1. Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Eyice, Semavi, “Neue Fragmente der Theodosius-Saule”, *Istanbul Mitteilungen*, 8, 1958, s.144-147.
- Eyice, Semavi, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

- Fellows, Charles, *Travels and Researches in Asia Minor, more particularly in the province of Lycia*, J. Murray, Londra 1852.
- Firatlı, Nezih, *La sculpture byzantine figurée au Musée archéologique d'Istanbul*, Maisonneuve, Libr. d'Amérique et d'Orient Maisonneuve, Paris 1990.
- Flachat, Jean-Claude, *Observations Sur Le Commerce Et Sur Les Arts D'Une Partie De L'Europe, De L'Asie, De L'Afrique, Et Même Des Indes Orientales, Tome Second*, Buisson, Lyon 1766.
- Gassot, Jacques, *Le discours du voyage de Venise à Constantinople, On les vend en la boutique d'Antoine le Clerc*, Paris 1550.
- Greenhalgh, Michael, *Marble Past, Monumental Present: Building with Antiquities in the Mediaeval Mediterranean*, Brill, Leiden 2009.
- Greenhalgh, Michael, *Constantinople to Córdoba: Dismantling Ancient Architecture in the East, North Africa and Islamic Spain*, Brill, Leiden 2012.
- Greenhalgh, Michael, *From the Romans to the Railways: The Fate of Antiquities in Asia Minor*, Brill, Leiden 2013.
- Goodwin, Godfrey, "The Reuse of Marble in the Eastern Mediterranean in Medieval Times", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 1977, s.17-30.
- Goodwin, Godfrey, *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson, Londra, 2003.
- Gnoli, Raniero, *Marmora Romana, Edizioni dell'Elefante*, Roma 1971.
- Gyllius, Petrus, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- İnalçık, Halil, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 23/24, 1969/1970, s 229-249.
- James, Liz, Ioannis Vassis et. al. (haz.), *Constantine of Rhodes, on Constantinople and the Church of the Holy Apostles*, Ashgate, Farnham 2012.
- Kafescioğlu, Çiğdem, *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision*,

- and the Construction of the Ottoman Capital, Pennsylvania State University Press, University Park 2010.
- Kiilerich, Bente, Late Fourth-Century Classicism in the Plastic Arts: Studies in the so-called Theodosian Renaissance, Odense University Press, Kopenhagen 1993.
- Kinney, Dale, "Rape or Restitution of the Past? Interpreting Spolia", ed. Susan Clare Scott, The Art of Interpreting, The Pennsylvania State University Press, University Park 1995, s.53-67
- Longfellow, Brenda, Roman Imperialism and Civic Patronage: Form, Meaning, and Ideology in Monumental Fountain Complexes, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Mamboury, Ernest, Istanbul touristique, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1951.
- Mango, Cyril, "Three Imperial Byzantine Sarcophagi Discovered in 1750," Studies on Constantinople, Variorum Collected Studies, Aldershot, Hampshire 1993, study VI.
- Mango, Cyril, "A Newly Discovered Byzantine Imperial Sarcophagus," Studies on Constantinople, Variorum Collected Studies, Aldershot, Hampshire 1993, study VII.
- Meinecke, Michael, "Mamlukische Marmordekorationen in der osmanischen Türkei", Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Abteilung Kairo, 27.2. 1971, 207-220.
- Matschke, Klaus-Peter, "Builders and building in late Byzantine Constantinople," ed. Nevra Necipoğlu Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire, Cambridge University Press, Cambridge 2009 s. 315-328.
- Moreno, Alfonso, "Hieron: The Ancient Sanctuary at the Mouth of the Black Sea", Hesperia, 77/4, 2008, s.655-709.
- Morkoç, Selen B., "Reading architecture from the text: the Ottoman story of the four marble columns", Journal of Near Eastern Studies, 67.1, 2008, s. 31-47.
- Müller-Wiener, W. "Spoliennutzung in Istanbul," ed. Harald Hauptmann, R. M. Boehmer, Beiträge Zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift Für Kurt Bittel, von Zabern, Mainz 1983. s.369-382.
- Müller-Wiener, W., İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

- Necipoğlu, Gülru, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Necipoğlu, Gülru, Sinan Çağı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür, (çev. Gül Çağalı Güven), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Necipoğlu-Kafadar, Gülru, "The Süleymaniye Complex in Istanbul: An Interpretation", Muqarnas, 3, 1985, s.92-117.
- Norman A. F., Libanius' Autobiography (Oration 1): The Greek Text, Edited with Introduction, Translation and Notes, Oxford University Press, London, New York and Toronto 1965.
- Palerne, Jean, Peregrinations Du S. Jean Palerne Foresien, Secretaire De François De Valois Duc D'anjou, Pillehotte, Lyon 1606.
- Pardo, Vittorio Francetti, "Costantinopoli: la trasformazione di Bisanzio nella capitale imperiale," ed. Leonardo Benevolo, Metamorfosi della citta, Milan 1995, s.3-72.
- Ousterhout, Robert, Master Builders of Byzantium, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Ousterhout, Robert, "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman Architecture", Gesta, 43, 2004, s.165-176.
- Ousterhout, Robert, "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture", Muqarnas, 12, 1995, s.48-62.
- Porter, David, Constantinople and its Environs, Harper & Brothers, New York 1835.
- Redford, Scott, "The Seljuqs of Rum and the Antique", Muqarnas 10, 1993, s.148-156
- Refik, Ahmet, Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayat, (1000-1100), Devlet Basımevi, İstanbul, 1930-31.
- Refik, Ahmed, Onaltıncı asırda İstanbul Hayatı (1553-1591), Devlet Basımevi, İstanbul 1935.
- Rice, David T., Stanley Casson et al. Second Report Upon the Excavations Carried Out in and Near the Hippodrome of Constantinople in 1928, on Behalf of the British Academy, Published for the British Academy by Humphrey Milford, Oxford University Press, Londra, 1929.
- Rogers, J. Michael, "The State and the Arts in Ottoman Turkey. Part 1. The Stones of

- Suleymaniye”, *International Journal of Middle East Studies*, 14.1, 1982, s.71-86.
- Rogers, J. Michael, “The State and the arts in Ottoman Turkey Part 2: the Furniture and Decoration of Suleymaniye”, *International Journal of Middle East Studies*, 14.3, 1982, s.283-313.
- Sai Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı. Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İstanbul 2003.
- Sande, Siri, “Some new fragments of the column of Theodosius”, *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam pertinentia, serie altera*, 1, 1981, s.1-78.
- Sodini, Jean-Pierre, “Marble and Stoneworking in Byzantium, 7th to 15th Centuries”, ed. Angeliki E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 2002, s. 129-146.
- Tanyeli, Uğur ve Tanyeli, G., “Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16.-18. Yüzyıl)”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2.4, 1989, s.23-31.
- Tezcan, Hülya, *Topkapı Sarayı ve çevresinin Bizans devri Arkeolojisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1989.
- Tournefort, Joseph Pitton de, *Relation d'un voyage du Levant*, Imprimerie royale, Paris 1717 (Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, [çev. Ali Berktaş], Kitabevi, İstanbul 2013).
- Vatin, Nicolas, “Notes sur l'exploitation du marbre et l'île de Marmara Adası (Proconnèse) à l'époque ottomane,” *Turcica. Revue des études turques. Peuples, langues, cultures, états*, 32 2000, s.307-362.
- Vryonis, Speros, “The Byzantine Legacy and Ottoman Forms”, *Dumbarton Oaks Papers*, 23/24, 1969, s.251-308.
- Wohl, B. L., “Constantine's use of spolia”, ed. J. Fleischer, J. Lund and M. Nielson, *Late Antiquity: Art in Context*, Hyperboreum & Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2001, s.85-116.
- Yalman, Suzan ve Ivana Jevtic (ed.), *Devşirme Malzemenin Yeniden Doğuşu*, ANAMED, İstanbul, 2018.
- Yerasimos, Stefanos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Yürekli, Zeynep, “Osmanlı Mimarisinde Aleni Devşirme Malzeme: Gazilerin Alamet-i

Farikası”, Serpil Bağcı ve Zeynep Yasa Yaman (ed.), *Tradition, Identity, Synthesis: Cultural Crossings and Art – in Honor of Günsel Renda / Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat – Günsel Renda’ya Armağan*, Ankara 2011, s. 273-282.

Yürekli, Zeynep, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age*, Ashgate, Farnham, Surrey, 2012.